

В. І. Свірыдзенка, кандыдат педагагічных навук, дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства факультэта пачатковай адукацыі УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Н. М. Антановіч, выкладчык кафедры беларускага і рускага мовазнаўства факультэта пачатковай адукацыі УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

ПРЫЁМЫ ЗАСВАЕННЯ ПРАВАПІСУ СЛОЎНІКАВЫХ СЛОЎ

З мэтай развіцця маўлення навучэнцаў, пашырэння і ўдакладнення актыўнага слоўнікавага запasu дзяцей, павышэння іх пісьменнасці ў адносінах да слоў з цяжкімі арфаграмамі неабходна праводзіць сістэматычную работу са слоўнікавымі словамі.

Вылучаюць некалькі разнавіднасцяў цяжкіх напісанняў (М. В. Ушакоў, М. М. Кітаеў, А. В. Цекучоў):

- словы з арфаграмамі, якія не падпарадкоўваюцца правілам;
- словы з арфаграмамі, якія цяжка правяраюцца.

Пры адборы слоў з цяжкімі арфаграмамі для абавязковага засваення вучнямі ўлічваюць наступныя крытэры:

1) адносна частае выкарыстанне іх у сучаснай літаратурнай мове (словы павінны быць агульнаўжывальнымі);

2) семантычная даступнасць слоў, неабходных для маўленчай практыкі навучэнцаў;

3) для кожнага класа адбіраюцца тыя словы, якія сустракаюцца ў вучэбным матэрыяле гэтага класа (у прыкладах і практыкаваннях падручнікаў па беларускай мове і літаратурным чытанні) [2, с. 79 - 80].

Аналіз вучэбнай праграмы па беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання паказвае, што для абавязковага засваення навучэнцам 2 – 4 класаў прапаноўваецца шэраг слоў, якія можна падзяліць на пяць груп:

1. Словы, у якіх няма арфаграм:

ручнік, яблык, цыбуля, месца, пошта.

2. Напісанні, выбар якіх рэгулюецца арфаграфічнымі правіламі, што вывучаюцца ў 2 – 4 класах:

правапіс о, э – а: гараджане, паштальён, калідор, талерка, чаромха, ахвотна, памочнік, асцярожны, пялёстак, капялюш;

правапіс е, ё – я: капялюш, асцярожны, дзяўчынка, нячутна, аб’язджаць, бервяно, пялёстак;

правапіс д – дз, т – ц: дзяўчынка, асцярожны, сцюжа, чысціня;

правапіс у – ў: учора, ластаўка, дзяўчынка, заўжды, калектыў;
абазначэнне мяккасці зычных на пісьме (на канцы слова мяккасць зычных абазначаецца ь): грымець, ёсць, звінець, Беларусь, джаліць, аб'язджаць, блішчаць;

правапіс вялікай літары ў словах: Рэспубліка Беларусь, Беларусь;
правапіс парных звонкіх – глухіх зычных на канцы слова і перад іншымі зычнымі: вокладка, подпіс, дошкі, адказ, гарбуз, сусед, Беларусь, капялюш;
правапіс прыставак аб-, ад-, перад-, над-: адказ;
правапіс раздзяляльных знакаў (мяккага знака і апострафа): надвор'е, вераб'і, аб'язджаць, паштальён.

3. Напісанні, якія не рэгулююцца арфаграфічнымі правіламі:

правапіс уласнабеларускіх і запазычаных слоў, у якіх напісанне звонкіх і глухіх зычных нельга праверыць: рукзак;
правапіс э, е ў запазычаных словах: дэлегацыя, пенал, Рэспубліка Беларусь, секунда, балерына, берэт, калектыў;
правапіс д – дз, т – ц у запазычаных словах: відэлец, кватэра, дэлегацыя, фламастар.

4. Напісанні, якія цяжка правяраюцца: дождж.

5. Напісанні, выбар якіх рэгулюецца арфаграфічнымі правіламі, што не вывучаюцца ў 2 – 4 класах:

правапіс слоў з чаргаваннямі ро, ло – ры, лы: плывец, грымець;
правапіс слоў з чаргаваннем о – і: звінець;
правапіс слоў з чаргаваннем і – я: блішчаць;
правапіс слоў з чаргаваннем у – ы: услых;
правапіс запазычаных слоў, у якіх спалучэнне [йо] вымаўляецца як адзін склад і перадаецца на пісьме літарай ё: булён;
абазначэнне мяккасці зычных на пісьме (ь не пішацца пасля з, с, ц, дз перад мяккімі зычнымі, калі пры змене формы таго ж слова нельга паставіць гэтыя з, с, ц, дз перад цвёрдым ц): дзверы, сцюжа, ёсць, чысціня, звінець, асцярожны, лесвіца;
правапіс слоў з прыстаўнымі і ўстаўнымі зычнымі: павук, вулей, вуліца, воблака;
правапіс прыслоўяў разам, асобна праз злучок: уверсе, унізе, услых;
правапіс не, ня з прыслоўямі: нячутна;
правапіс слоў з чаргаваннем г – ч : памочнік;
правапіс слоў з чаргаваннем д – дз – дж: гараджане, аб'язджаць;
правапіс спалучэнняў зычных (у выпадку прыпадабнення свісцячага гука да шыпячага): аб'язджаць.

У словах першай групы памылковыя напісанні сустракаюцца рэдка. Яны ўзнікаюць у вучняў пад уплывам інтэрферэнцыі пры навучанні ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя. Пры засваенні правапісу гэтай групы слоў эфектыўным з'яўляецца **прыём паскладовага арфаграфічнага прагаворвання**. Сутнасць прыёму заключаецца ў наступным: а) слова запісваецца на дошцы па складах (напрыклад: **я-блык**); б) настаўнік прагаворвае гэтае слова, выразна аддзяляючы склады адзін ад аднаго; в) вучні прагаворваюць слова некалькі разоў, абапіраючыся на паскладовы запіс. Аднак нельга абмяжоўвацца толькі гэтым прыёмам, яго трэба спалучаць з тэматычнай групоўкай слоў, складаннем і запісам сказаў, тэкстаў. Напрыклад:

1. *Дапоўніце сказы патрэбнымі словамі:*

Дрэва, на якім растуць яблыкі – гэта _____.

Невялікі яблык – гэта _____.

Сад з яблынямі – гэта _____ сад.

Сок з яблыкаў – гэта _____ сок.

Словы для даведкі: яблыневы, яблычны, яблычак, яблыня.

2. *Дапоўніце прыказкі патрэбнымі словамі. Чаму так гавораць?*

☐ Яблык ад _____ далёка не адкоціцца.

☐ _____ ад яблыні недалёка падае.

☐ Па кветках _____ не лічы.

Словы для даведкі: яблык, яблыні, яблыкаў.

Крыжыкамі ў квадратах пазначце прыказкі, якія маюць аднолькавы сэнс.

3. *Што абазначае выраз?*

яблыку няма дзе ўпасці

вельмі многа

вельмі мала

няма

Злучыце выраз з яго значэннем.

4. *Прачытайце размову дзяўчынак па тэлефоне.*

– Добры дзень, Паліна. Ты дзе?

– Прывітанне, Каця. Я на катку.

– Я таксама хачу. А ці шмат там людзей? – пацікавілася Каця.

– **Вельмі шмат.** (_____) Але ты прыходзь, месца хопіць усім, – адказала Паліна.

Які выраз магла выкарыстаць Паліна замест слоў **вельмі шмат**?
Дапішыце гэты выраз у дужках.

Свядомаму засваенню правапісу слоўнікавых слоў другой групы будзе садзейнічаць **адпрацоўка алгарытму выкарыстання пэўнага правіла**.

Наступныя практыкаванні дапамогуць школьнікам засвоіць алгарытм выкарыстання правілаў

правапісу літар о, э – а пры засваенні слоўнікавага слова **гараджане**:

Прачытайце словы. Пастаўце ў іх націск. Устаўце замест пропуску патрэбныя літары. Растлумачце іх правапіс.

Прыг..ражны, прыг..р..д, г..р..джане, г..р..д, г..р..дскі, г..р..джанка, г..р..джанін.

правапісу літар е, ё – я пры засваенні слоўнікавага слова **капялюш**:

1. Пастаўце націск у слоўнікавым слове. Якая літара “збегла” са слова? Злучыце яе з месцам пропуску.

і я ё
кап.люш

2. Падпішыце малюнку патрэбнымі словамі. Пастаўце націск у гэтых словах. Растлумачце правапіс літар **е, я**.

Словы для даведкі: капелюшы, капялюш, капялюшык.

3. Прачытайце скорогаворку. Навучыцеся правільна яе вымаўляць. Замест кропак устаўце прапушчаныя літары. Растлумачце іх напісанне.

Алёша без кап.люша ніжэйшы за Алёшу ў кап.люшы.

Анатоль Клышка.

правапісу парных звонкіх – глухіх зычных на канцы слова і перад іншымі зычнымі пры засваенні слоўнікавага слова **адказ**:

Прачытайце жарт. Дапоўніце яго слоўнікавым словам.

Кемны вучань

– Ты чаму на ўрок спазніўся сёння? – вучня супыніў настаўнік грозна.

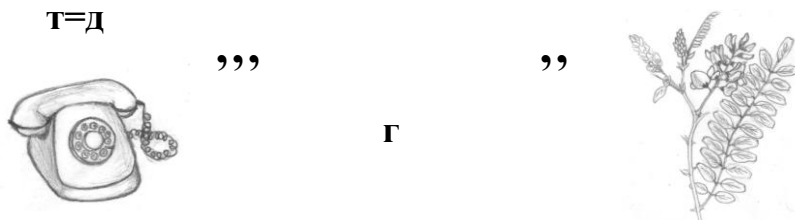
– Дык жа, – у _____ прамовіў Лёня, – аніколі вучыцца не позна...

Міхась Пазнякоў.

Падкрэсліце ў слоўнікавым слове літару, напісанне якой трэба праверыць. Падбярэце і запішыце праверачнае слова.

Пры засваенні напісанняў, якія не рэгулююцца арфаграфічнымі правіламі (3-я група слоўнікавых слоў), карысным з'яўляецца выкарыстанне паскладовага арфаграфічнага прагаворвання. Названы прыём павінен суправаджацца **шматразовым запісам слова** і ўключэннем яго ў разнастайныя практыкаванні. Пры гэтым актывізуецца дзейнасць рухальнай і зрокавай памяці. Напрыклад:

1. Разгадайце рэбус. Запішыце слова, якое ў вас атрымалася.

Пастаўце націск у слове.

2. Расшыфруйце слоўнікавае слова і запішыце яго.

4	1	6	9	3	5	8	2	7
е	д	а	я	л	г	ы	э	ц

Падкрэсліце літары, якія абазначаюць цвёрдыя зычныя гукі.

3. Закрэсліце лішнія літары. Расшыфруйце і запішыце слоўнікавае слова.

ДЗЭЗЛЗЕЗГЗАЗЦЗЫЗЯЗ

Падзяліце слоўнікавае слова рыскамі (/) для пераносу.

4. Дапоўніце сказы словамі з дужак у патрэбным склоне. Устаўце ў словы патрэбныя літары.

Члены (дэлегацыя) _____ наведалі Нацыянальны мастацкі музей Р_спублікі _еларусь.

Беларускія школьнікі сустрэкалі (дэлегацыя) _____ з Расіі.

Вызначце склон слоўнікавага слова ў сказах.

У працы па засваенні слоўнікавых слоў, напісанне якіх не рэгулюецца арфаграфічнымі правіламі, карысна выкарыстоўваць **падбор і запіс аднакаранёвых слоў**. Гэта дае магчымасць засвоіць вучням не толькі слоўнікавыя словы, але і вытворныя ад іх. Напрыклад:

1. Дапоўніце сказы патрэбнымі словамі.

Група дэлегатаў, прадстаўнікоў якога-небудзь калектыву, якой-небудзь дзяржавы – гэта _____.

Выбраны або прызначаны прадстаўнік якой-небудзь арганізацыі, калектыву, дзяржавы – гэта _____.

Білет дэлегата – гэта _____ білет.

Выбраць дэлегатам – гэта значыць _____.

Словы для даведкі: дэлегацкі, дэлегацыя, дэлегацтва, дэлегат, дэлегаваць.

2. Сярод прапанаваных слоў знайдзіце і закрэсліце лішнія слова.

Дэлегацыя, дэльфін, дэлегацкі, дэлегат, дэлегаваць.

У аднакаранёвых словах абазначце карань.

Пры запамінанні правапісу слоўнікавых слоў адзначанай групы эфектыўнымі з’яўляюцца **мнеманічныя прыёмы**. “Мнемоніка – сукупнасць прыёмаў, якая мае на мэце забяспечыць запамінанне магчыма большай колькасці звестак, фактаў” [3, с. 160]. Мнеманічныя прыёмы дазваляюць мабілізаваць увагу вучняў і памяць, а паспяховае запамінанне аблягчае працэс засваення. Выкарыстанне мнеманічных прыёмаў пры засваенні слоўнікавых слоў прадугледжвае выкарыстанне наглядных схем і табліц, малюнкаў, асацыяцый.

Пры засваенні правапісу слоўнікавых слоў навучэнцамі 2 – 4 класаў эфектыўным з’яўляецца стварэнне зрокавай апоры (малюнка). Настаўнік можа прадставіць гатовыя зрокавыя апоры або прапанаваць вучням прыдумаць свае спосабы запамінання слова.

Напрыклад:

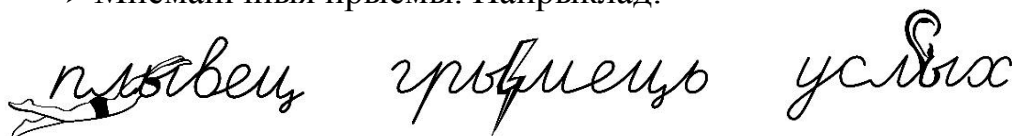
Мнеманічныя прыёмы мэтазгодна выкарыстоўць і для засваення напісанняў, якія цяжка правяраюцца (4-я група слоўнікавых слоў).

Для засваення правапісу пятай групы слоўнікавых слоў (напісанні, выбар якіх рэгулюецца арфаграфічнымі правіламі, што не вывучаюцца ў 2 – 4 класах) можна выкарыстаць наступныя метадычныя прыёмы:

➤ Паскладовае арфаграфічнае прагаворванне.

➤ Мнеманічныя прыёмы. Напрыклад:

звінець

набук

➤ Шматразовы запіс слова ў працэсе выканання розных па метадычным змесце практыкаванняў. Напрыклад:

1. Расшыфруйце слоўнікавае слова і запішыце яго.

5 2 1 8 7 6 3 4
ч л б ь ц а і ш

2. Прачытайце радок слоў. Дапішыце слоўнікавае слова, блізкае па значэнні з гэтымі словамі.

Бліскаць, ззяць, зіхацець, ірдзець, _____.

3. Дапоўніце народную прымету слоўнікавым словам.

Зоркі _____ на мароз.

4. Дапоўніце прыказкі патрэбным словам. Чаму так гавораць?

Не ўсё тое золата, што _____.

блішчаць

Золата і ў смецці _____.

блішчыць

5. Дапоўніце скорагаворку слоўнікавым словам. Навучыцеся хутка і правільна вымаўляць яе.

Рак улез у лак і _____ ад лаку рак.

Назавіце ў скорагаворцы словы, якія адрозніваюцца адным гукам.

6. Што абазначае выраз?

толькі пяткі блішчаць

уцякаць вельмі
хутка

бегчы павольна

ісці
пешшу

Злучыце выраз з яго значэннем.

7. Дапоўніце сказ прапанаваным выразам.

Бег што сілы, без аглядкі, аж _____ лі ў хлопца п _____.

А. Александровіч

Падкрэсліце ў сказе выразы, блізкія па значэнні выразу **аж блішчалі пяткі**.

Такім чынам, для засваення правапісу слоўнікавых слоў, якія прадугледжаны праграмай для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання, неабходна выкарыстоўваць разнастайныя метадычныя прыёмы. Варта адзначыць, што праца з любым слоўнікавым словам не павінна абмяжоўвацца адным урокам. На працягу 3 - 4 тыдняў слоўнікавае слова неабходна выкарыстоўваць да 5 - 7 разоў у разнастайных

практикуваннях [1, с. 62]. Гэта будзе садзейнічаць паспяховаму засваенню навучэнцамі яго правапісу.

Літаратура

1. Баранов, М. Т. Обучение орфографии в 4-8 классах: пособие для учителя / М. Т. Баранов, Г. М. Иваницкая. – Киев: Рад. шк., 1987. – 224 с.
2. Китаев, М. М. Изучение правописания слов с непроверяемыми и труднопроверяемыми орфограммами / М. М. Китаев – М.: Изд. АПН РСФСР, 1959. – 160 с.
3. Щукин, А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц / А. Н. Щукин. – Москва: Астрель: АСТ: Хранитель, 2008. – 746 с.